

Ермек Өтетілеуұлы

ӘДЕПТІЛІК- ӘДЕМІЛІК

Суретші Марина Губская

Алматыкітап баспасы
2017

ІЗГІ СӨЗДЕР

***“Жақсы сөз – жарым ырыс”, – дейді халық,
Әрқашан жүргей соны есіңе алып.***

Бақшамызға барғанда,
Жолыққан бар жандарға
Ертемен ақ пейілмен:
“Қайырлы таң!” – деймін мен.
Күндіз де елді елеймін:
“Қайырлы күн!” – тілеймін.
Үйге кешке келемін,
Не дерімді білемін:
“Кеш жарық!” – деп, кіремін.

**Білер қазақ баласы:
“Сәлем – сөздің анасы”.**

Алдымыздан кезіккен
Көп танысты көреміз,
Бәріне де ізетпен
Біздер сәлем береміз.

- Сәлеметсіз бе, ағай! – деп,
 - Сәлеметсіз бе, апай! – деп.
 - Есенсіз бе, әжей! – деп,
 - Амансыз ба, атай! – деп,
- Ұл-қыз сәлем береміз,
Өнегелі өренбіз.

**Ұл балалар үйге кіргенде, сәлем беруімен қатар
бас киімдерін шешіп, қолына алғаны жөн.**

Отырса егер қарсы алда
Жасы келген қарт адам:
– Ассалаумағалейкүм! –
Деп, ұсынып қос қолын,
Ұлдар жасар өз жолын.

**“Жылы киім тәнді жылытар, жылы сөз жанды жылытар”, – дегендей,
егер сен әлдебірдеме қажет болып, сұрай қалсаң, “өтінем” деген ізгі
сөзді айтуды ұмытпа.**

Өтінемін,
қарындас,
Бере тұршы,
қарындаш!

Саған біреулер әлдебір істе қол үшін беріп немесе дәмді мен тәттісін ұсынып, сыйлап жатса, тілегінді орындай қалса, оларға алғыс айтып, “рақмет” деуді ұмытпағайсың.

Қыс қызығын бастадық,
Қардан қоян жасадық.
Сәбіз әкеп көбіміз,
Қамқорға алдық оны біз.
“Ас болсын!” – деп, ұсындық.
“Рақмет!” – деп тұрғанын
Айтпаса да, түсіндік.

**“Алмақтың да салмағы бар”, – дейді халық.
Кейде біз өте асығып жүріп, ізгі сөздерді айтуға
үлгермей қаламыз. Содан да достарымыз ренжіп кетеді.
Құрбылары Жанарға балмұздақ берген-ді.**

Жанар кетті алға тез,
Алды-артына қарамай,
“Рақмет” – деп, жалғыз сөз
Айтуға да жарамай!

**Сен қалай ойлайсың,
осыдан кейін балалар
Жанармен дос бола ма?**

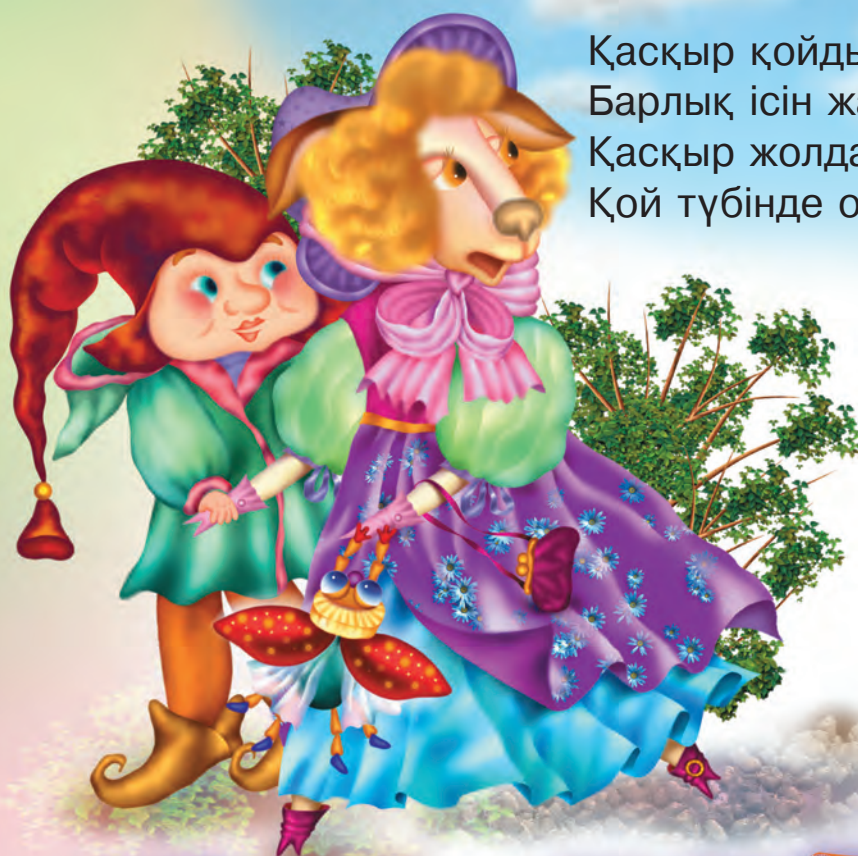
Тағы бір оқиға

Алай-түлей жел тұрып,
Соқты дауыл кешқұрым:
Ағаш сиқын кетіріп,
Сұрамады ол кешірім.

**Иә, Жанарды да, бұл дауылды да
тәрбиелі деп айта алмаймыз.**

Кейде біз жалған, жылтыраған жылы сөздерді естиміз. Бірақ ол сөздер өтірік, алдамшы болып келеді.

Қасқыр қойды мақтады,
Барлық ісін жақтады.
Қасқыр жолдас болмайды-ау –
Қой түбінде оңбайды-ау!

Әрине, мұндай
“достармен”
алысқа бара
алмайсың.
“Ежелгі жау
дос болмас” –
дегенді еске
алғайсың.

АЛТЫН АҚЫЛ

Үйде, мектепте, көшеде: “Сәлем!”, “Сәлеметсіз бе!”,
“Қайырлы күн!” деген сияқты ізгі сөздерді ұмытпа.

Жасы кішілер үлкендерге сәлем береді,
ал ұл балалар қыздарға амандасады.

Кітапханада, емханада немесе көшеде әлдекімнен жөн сұрасаң
немесе өтініш жасасаң, ептеп басыңды иіп сөйлес –
бұл сәлемдесу белгісі.
Осы кезде “өтінемін” деген жылы сөзді есіңе ал.

Сауалыңа жауап немесе сыйға
ұсынылған затты алып тұрып,
“рақмет” деген тағы бір ізгі сөзді айтуды ұмытпа.

Егер сен байқамай біреуді қағып кетсең немесе
ренжітіп алсаң, сол жерде кешірім сұра.

Шын көңілден айтылған ізгі сөздерді жарамсақтық
жалған сөздерден айыра біл.

ТАЗАЛЫҚ ПЕН ҰҚЫПТЫЛЫҚ

*“Тәні саудың дені сау”, – дейді халық.
Әрқашан мұнтаздай таза да сүйкімді болып
жүру үшін не істеу керек?*

Дос бол сабын, сумен сен,
Жиі-жиі жуын сен:
Таңертең де, кеште де,
Жуын күндіз – түсте де.
Жуын тамақ алдында,
Жуын тамақ соңында.
Жуын ұйықтар кезінде,
Жуын тұрған мезгілде.
Су мен сабын – бір жолдас,
Жоймас олар кір болмас!

Кірпікеш мынау жарады,
Тұрысымен шашын тарады.

АЛТЫН АҚЫЛ

*Аяқ-қолың болмай кір,
Тырнағыңды алып жүр.*

*Әдет қыл бұл ісінді,
Тазалап жүр тісінді.*

*Саусағыңды сормағын,
Салдыр-салақ болмағын.*

*Аптасына бір-екі рет шомылып,
душқа күнде түскен дұрыс.*

Бұл бала
Қай бала?
Бай! Бай!
Бет-ауыз
Кір-айғыз
Бес батпан,
Мойыны –
Күс қатқан.

Бұл бала
Қай бала?
Пай! Пай!
Тап-таза
Ақ қаздай
Киімі
Мұнтаздай.

Аяқ-қол
Жарылған,
Батпаққа
Малынған.
Киімі
Кір, сатпақ
Осы ғой
Нақ салақ!

Жарайсың,
Балақай!
Дейміз біз
Мадақтай:
Пай! Пай!

**Біз жуынуды, тіс тазалауды, шаш тарауды білеміз.
Ал киімімізді өзіміз кие білеміз бе? Әрине, бұл
оңай жұмыс емес, бірақ ықылас қойсақ,
бәрін де үйренуге болады.**

Күлкілі ісі Қалаудың:
Бәтеңкенің оң бауын
Күнде шиі байлайды,
Сонсоң, шеше алмайды.
Амалсыздан тапқаны –
Тістеп оны жатқаны.
Класс күлді кекетіп:
Асыққан-ау Нұрқанат –
Екі басы екі етік
Екі жаққа тұр қарап.

**Егер сен өзіңді естиярмын деп санасаң, анаңның
көмегінсіз-ақ киіне аласың.**

Мен – естияр баламын,
Өзім кие аламын:
Көйлегімді, күртемді,
Аяқ киім, пәлтемді.
Ініме де үйретем,
Жөн-жобасын көрсетем.

**Әркім әдемі де сәнді
көрінгісі, киінгісі келеді.
Алайда, “әлін білмеген – әлек”
дегендей, бәрі ойдағыдай
болып жатпайды.**

Әсел біздің сәнқой-ақ,
Еліктегіш сондай-ақ.
Үлкендердей болам деп,
Солай жүре алам деп:
Бетіне опа жағады,
Әшекейлер тағады.
Шашын шошақ түйеді,
Биік өкше киеді.
Содан да еркін тұра алмай,
Өзер жүрер, құлардай...
Сәнді болған дұрыс қой,
Шектен шықса, бұрыс қой!

АЛТЫН АҚЫЛ

**Киме теріс киімді,
Теппе киім – бұйымды.**

**Салма ауызға инені,
Үзбе, жұлып түймені.**

**“Тар киім тез тозады” деген бар. Сырт киім мен аяқ
киімдердің әрі ыңғайлы, әрі жыл мезгіліне
орай таңдалғаны абзал.**

**Барлық киім мен сәндік әшекейлер өз жасыңа қарай,
бет әлпетің мен дене мөлшеріңе сәйкес лайықталып,
жарасым тапқаны дұрыс.**

БӘРІН ӨЗІМ ЖАСАЙМЫН

Қолынан көп іс келетін адам өзін сенімді де күшті сезінеді. “Ынта болса адамда, қиын іс жоқ жалғанда”, “Көз – қорқақ, қол – батыр” – дейді халық. Іс-әрекет бар жерде, жабырқауға, зерігуге орын жоқ. Жалқаулық – ең жаман әдет. “Жалқау – жарты кісі”, “Жалқау – өзіне жау”. Оның қолынан ештеңе келмейді, содан да көңілсіз.

Жабырқауды білмейміз,
Жалқаулықты сүйеміз.
Біз – ынталы баламыз,
Істен қызық табамыз.

Жалқау болса жатады,
Ұйқыға ұзақ батады, –
Зерігеді, күлмейді,
Сергуді бір білмейді.

Ал мына бір батыл да ақылды
баланың тірлігімен танысып көрші.

Аулада, қорада
Мен қарап жүрмеймін:
Көп жұмыс бар онда,
Бітірмей, кірмеймін
Үйге мен ешқашан.
Шалдығып, шаршасам,
Тауыққа жем шашам.

Ата-аналарыңның көңіл-күйі жақсы болсын десең, үй ішінде таза да жинақы, жайлы жағдай жасауға көмектес. Үлкендерден қандай қолғабыс жасай алатыныңды сұрап біл.

“Тағам дәмі – тұзбенен,
Үйдің сәні – қызбенен,” –
Деген сөзді естігем,
Қыз баламын есті мен:

Қолғабысқа жараймын,
Тазалықты қалаймын.
Ана еңбегін сыйлаймын:
Үйдің ішін жинаймын.

Қарсы ал ерте күн көзін,
Төсегіңді жи өзің.

АЛТЫН АҚЫЛ

Үй жинауды ең алдымен
ойыншықтарды
орнына қоюдан бастаған жөн.

Одан соң дымқыл шүберекпен заттарға
қонған шаңды сүртуге болады.

Кір-қоқысты қабырғадан
бөлменің ортасына
қарай сыпырып, жинаған дұрыс.

Бөлмені жинастырып болған соң,
міндетті түрде үй ішін желдетіп
алу керек.

Тамағыңды ішіп болған соң, үлкендердің ескертуінсіз, басқа біреуге жүктемей, өз ыдысыңды өзін жуып қой. Ендеше, балақайлар, қолымызға ыдыс жуатын құралдарды алып іске кіріселік! “Табағы таза адамның, тамағы да таза” дегенді ұмытпайық.

Асқа дәмді тойған соң,
Тамақ ішіп болған соң:
“Қыз емеспін, ұлмын!” – деп,
Бәлсінбеді Құлымбек –

Қашқақтамай, шет қалып,
Қолға сабын, шөтке алып.
Көрсетті үлгі, оңды ісін:
Жуып қойды ыдысын.

**Әдемі боп жүрудің ешбір қиындығы жоқ:
тек киіміңді уақытында жуып, үтіктеп,
түймелерін күтіп кию керек.**

Қаз қаңқылдап қоймайды,
Салып әнге “ойбайды!”
“Болған еді көп”, – дейді.
“Түймелерім жоқ!” – дейді.

Жудым жейде, жудым мен,
Кір мен дағын қудым мен:
Қарықтырар жанарды
Ақша қардай ағарды.

Мыжылса көйлегің,
Жағасы жейдеңнің –
Көмекке үтік келеді,
Тездеп жөндеп береді.

Сенің көптеген кітабың мен ойыншықтарың бар. Олар ұзақ уақыт сақталып, әрқашан көз қуанышы бола берсін десең, күтіп ұстауды ұмытпа. Кітаптың жыртылған беттерін скотчпен немесе желіммен жапсырып, жөндеп қой.

Кітаптарым жыртылса,
Түбі түсіп, қырқылса,
Желімдеймін, жамаймын –
Оларды дос санаймын.

Ойыншықтар иесі
жалқау болса,
жаман-ды.

Салдыр-салақ Жанаргүл
Атанды енді Жалқаугүл:
Баладай-ақ аңқау бір,
Ол “достарын” ұмытты,
Бола алмады ұқыпты.
Ойыншықтар “құрыпты”:

Қирап жатыр құлыншақ,
Жұлыныпты тұлымшақ,
Кір-қожалақ қуыршақ.
Арманы оның жалғыз-ақ.
“Шіркін-ай, бір жуынсақ!”

Ал ұқыпты баланың барлық
заттары жарамды.

Ойыншығы – тұлпарын,
Қанатты аты – сұңқарын
Болат күтіп-баптайды,
Бір құшпай оны, жатпайды.

АС ҮСТІНДЕ

Асқа отырар алдында міндетті түрде қолды жуу керек. Кір қолмен тамақ ішу – тәрбиесіздік қана емес, денсаулыққа да қауіпті. Кір қолда көптеген микробтар бар болады, ал сабын мен су оларды құртады. Мынау кішкене Жанат оны біледі, ал қонжық болса, әлі түсінбейді.

Қонжық – аю баласы
Әрекетін қарашы:

Жууға жоқ шамасы,

Бал дегенде, есеп пе? –
Салды қолды кеспекке!

Жанат жегіш болғанмен,
Ережені сақтайды:
Қолға жеміс толғанмен,
Жумай, бірін татпайды.

АЛТЫН АҚЫЛ

Дастарқан басына кешікпеген жөн.

**Тамақ ішерде бәріне “ас дәмді болсын”
деп тілек білдіру керек.**

Ас алдында қолыңды жууды ұмытпа!

**Жуылмаған көкөніс пен жемістерді жеу
өте қауіпті.**

**Ас үстінде көп сөйлемеген дұрыс.
Ас үстінде “жалқаумын, саңырау да
мылқаумын”,
– деген мәтел сөз бар.**

Үй іші дастарқан басына жайғасар кезде жасы кішілер үлкен адамдар отырып болғанша күте тұруы керек. Нан турасып, ыдыс-аяқ қойысуға көмектесуге болады. Тамаққа үлкендерден бұрын кірісуге болмайды. Асқа отырғанда, үйдегі үлкен адам наннан бастап, “бисмилла иррахман иррахим” деп, дәм татады.

Дастарқанның басында
Әдептен біз озбаймыз:
Үлкендердің қасында
Қолды бұрын созбаймыз.

Дастарқан басында өзгелердің тәбетін бұзатын қылық жасама. Тағамды табаққа езгілеп, берекесін алма, қисынсыз әңгімелер айтпа. Ас үстінде көп сөйлеп, көп күлуге болмайды.

Тамақ ішер кезде енді
Сөйлемейміз, күлмейміз,
Астан басқа өзгені
Елемейміз, білмейміз!

АЛТЫН АҚЫЛ

Сәнді жайылған дастарқан басында сәнді отыра да білу керек: түзу қалпыңда, столға тым тақалмай, тамақ ішер сәтте еңкейіңкіреп отырған жөн.

“Ас үстінен аттама, астан үлкен емессің” – деген бар.

Жантайып, қисайып отыру, табаққа төне түсу, стол үстіне шынтағыңды қою – жараспайды.

Асықпай іш тамақты, жалама аяқ-табақты.

Нанды үгітпе, қадірле, қабығымен бәрін же. Оны тек қолыңмен ал.

Котлет, салат, қатырма тағамдарды тек шанышқымен алып жеу керек.

Құс етін басқа да ет тағамдары сияқты пышақ және шанышқы көмегімен алып жеген дұрыс.

Пышақты ұста оң қолмен, шанышқыны сол қолмен.

Балыққа пышақтың қажеті жоқ.

Тамақ ішіп болған соң, аузың мен қолыңды майлық шүберекпен сүрту қажет. Дәмді тағам үшін алғыс айтуды ұмытпа!

БІЗДІҢ ШАҢЫРАҚ

Әке мен шеше, ата мен әже, аға мен әпке – біз жақсы көретін ең жақын адамдар. “Ата – бәйтерек, бала – жапырақ”, “Әкеден – ақыл, анадан – мейір”, “Ағасы бардың – жағасы бар, інісі бардың – тынысы бар”, – дейді халық. Сондай ынтымағы бір, тілегі бір отбасында өмір сүру – әр адамның зор бақыты.

Атамнан басталар,
Әжеммен қосталар
Отбасым мыналар:
Ең жақын адамдар –
Әкем мен анам бар,
Бір туған ағам бар,
Бір туған апам бар...
Бәрін жақсы көремін,
Еркелеймін, еремін!

**Халқымызда мынадай мақалдар бар:
“Сыйлап үлкен кісіні, аялағын кішіні”,
“Ана алдында – құрмет, ата алдында – қызмет”,
“Ананың алды – ақ жайлау”,
“Анаңа ауыр сөз айтпа”...**

Титтей бөбек кезімнен
Әлдилеген емізген,
Еркелетіп күлгізген,
Алғаш “апа” дегізген.

Кішкентайы – мен үшін
Тағат, байыз таппайтын,
Не жемесін, не ішсін,
Менсіз тағам татпайтын.
Шомылдырып кешкісін,
Мен жатпасам, жатпайтын –
Анам менің қандай-ды!

**Әдепті бала ата-анасын мақтатар,
Әдепсіз бала
ата-анасын қақсатар.**

Ерте кетіп жұмысқа,
Үйге кештеп қайтатын,
Болған күндіз құрылыста
Қызықтарды айтатын.

Жаз келісімен, күн қызып,
Машинасын жүргізіп,
Барлық көрші баланы
Маған қоса мінгізіп,
Аралайтын даланы,
Қыдыртатын қаланы –
Әкем менің қандай-ды!

**“Жақсы аға – орман,
Жақсы іні – қорған”.**

Қарағанда басқаға,
Қызықты көп бастайтын.
Күнде ертемен бақшаға
Мені апарып тастайтын.

Талай-талай істерде
Үлгі болар біздерге –
Ағам менің қандай-ды!

**“Үлкен бастар,
Кіші қостар”.**

Төрт жас үлкен өзімнен,
Оқи, жаза білетін.
Мені титтей кезімнен
Ойнатуды сүйетін.
Кітабынан кіл қызық
Әңгіме оқып беретін –
Әпкем менің қандай-ды!

ДОСТАРМЕН БІРГЕ

Достар бірге жүреміз,
Бірге ойнаймыз, күлеміз.
Бірге балық аулаймыз,
Міне, біздер қандаймыз!

Орман, көлге, шыңға біз
Саяхатқа шығамыз.
Бөлінбейді іргеміз,
Әрқашанда біргеміз!

ДОСТЫҚ ТУРАЛЫ АЛТЫН АҚЫЛ

Өзгелерден өзіңе қандай қарым-қатынас
қаласаң, сен де оларға сондай
қарым-қатынас жаса.

Өзін жақсы жолдас болсаң
досың да көп болады.
“Жолдасы көптің,
олжасы көп”, – дейді халық.

Балдырған баламыз,
Досты көп табамыз.
Қашан да, қайда да
Достар бір-біріне
Сенімді боламыз!

Екі деген – екі дос.
Бірін-бірі қимайтын.
Артық-кемді етпей сөз,
Бірін-бірі сыйлайтын.

Досыңа бол адал жан,
Бірдей бөліс сынақты:
Бір нүктеге қадалған
Екі көзің сияқты.

Домалатып дәу тасты,
Құмырсқашақ дөң асты.
Кенет тоқтап қалды ол,
Әбден шаршап-талды ол.

Достар, сонда барайық,
Бір көмекке жарайық!
Әйтпесе, обал болады:
Құмырсқашақ өліп қалады.

**Жаман өле жейді,
Жақсы бөле жейді.**

**Іштарлыққа жол берме,
Бақталастық білдірме.**

Достар тату-тәттіміз:
Болса қолда тәттіміз
Біз бөлісіп жатамыз,
Бәріміз дәм татамыз.

Ал көршінің Жанаргүл
Әдеті бар жаман бір:
Қолындағы тәттісін,
Дәмді, жұмсақ-қаттысын
Бізден тығып ол жейді,
Бөлісуді білмейді.
Мейлі, жесін,
Ас болсын!
Бірақ қалай дос болсын?
Сараң бала Жанаргүл,
Дейміз оны Сараңгүл!

**Достарды біз қолдаймыз,
Қиын шақта қорғаймыз.**

Ойыншығым – құла атты
Ожар тентек құлатты.
Сынып қалды аяғы,
Жыладым мен, аядым.

Қайсар досым Қуаныш
Тентекті ожар құды алыс.
Қайтып оным келмеді,
Досым атты жөндеді.
Салды аяғын құламның,
Күлім қақтым, қуандым.

**Кейде “жалған” достар да
кездеседі. “Аталы жау
дос болмас”, – деген бар.**

Достық деген ұғымды
Бөрі былай ұғынды:
“Өзіме әр кез болған ас
Маған – жалғыз қой жолдас”.

**Өмірде достар арасында түрлі
жағдай бола береді. Бірақ, бір-біріне
сенімді шын достар, кешірімді келеді,
достықтарын бұзбайды.
“Ер шекіспей – бекіспейді”,
– дейді халқымыз.**

Сақаларға түнімен
Құйды Қали қорғасын:
Асық ойнап күнімен,
Ренжітті, ұтып, жолдасын.

Достығы еске түсті ме, –
Кеште, бірақ, келісті:
Көңілді ойын үстінде
Ұмытты олар ренішті.

ҚОНАҚТА

*Қонаққа ең жақын достарды шақырады.
Олармен бірге туылған күнді, Жаңа жылды,
қоныстойды қашанда көңілді өткізе аласың.*

Жаңа жылдық кеште
Көтереміз көңіл біз.
Түсіреміз еске
“Ертегілер елін” біз.
Бүгін біздің тойға
Олар түгел келіпті,
Қасқыр шаппай Қойға,
Құшыпты Аю Елікті.

Барыс, Қоян, Түлкі
Қастықты енді білмесін!
Аю, Қабан, Кірпі
Қол ұстасып билесін!

Егер сенің мерекенде кейбір қонақтар бірінші рет кездесіп отырса, оларды таныстырып қойған жөн. Тек қана аттарын атап қоймай, олар жөнінде қысқаша айтып берген де дұрыс. “Бір көрген – біліс, екі көрген – таныс”, – деген бар.

ТАНЫСУ ЖОЛДАРЫ

Ұл баланы қыз балаға, жасы кішіні – үлкенге таныстырады.

Танысарда қыз бала бірінші болып қолын ұсынады.

Танысқан кезде достарыңа жаңа жолдасың туралы әлдебір деректерді айтып берсең, тіптен жақсы, олар тез тіл табысып кетеді.

**Қонақтарың зерікпес үшін мереке бағдарламасын
ойластырып ал. Стол басында ойнайтын
ойындарды, “Конструкторды” дайындап қой,
сүйікті кітаптарды, фильмі бар кассетаны
және музыканы іріктеп ал.**

**Өзіңнің қолыңнан не келетінін еске түсір.
Мысалы, түрлі фокус немесе үй
ішіне ыңғайлы қойылым көрсет.**

Жалықпасын балалар
Десең, талай амал бар:
Домбыра ойнап, күй шерткін,
Ән салдырып, билеткін,
Өзің жасай білетін
Түрлі сиқыр көрсеткін.
Біз өнерлі баламыз,
Көңілді аулай аламыз.

Сонымен бәрі дайын: үй-іші жиналған, дастарқан жайылған, әсем әуенді музыка ойнап тұр. Сен, әрине ең әдемі киіміңді кидің. Той тамаша өтпек. “Той тамағы – тәтті”, – дейді қазақ.

Біздің үйде достарым
Қосты бүгін бастарын.
Әжем келген ауылдан
Әкелген-ді алуан дәм.
Дастарқанда тұр жайнап:
Жент, бауырсақ, құрт, қаймақ.
Тамақтан соң, ойнаймыз –
Туылған күнді тойлаймыз.

АЛТЫН АҚЫЛ

Қонақтар алдын ала шақырылады.

Қонақтар келер алдында үй-ішінің
таза болуын қадағалап,
өзіңнің сәнді киіміңді дайындап қояды ұмытпа.

Той-томалақтың көңілді өту бағдарламасын ойластыр.

Қонаққа барарда, сый-сияпат жағын да ұмытпа.

Үй иелерін көп күттіріп қойма, өзің де кейін көп отырып
қалушы болма.

СЫЙЛЫҚТАР МЕН ТАҒАМДАР

Қонақтар шақырту алған соң, сый-сияпат жөнінде ойлануы қажет. Ал үй иелері қонақтарына тартар дәмді тағамдар дайындай бастайды. Әр халықтың өзіндік дәстүрлері болады. Қазақ – қонақшыл халық. Барын қонағының алдына тосады.

Қонақ десе тік тұрып,
Қарсы алатын халықпыз.
Ата-анамыз ұқтырып
Қойған салтқа қанықпыз.

Кісі келсе тамаққа
Ет пен шайын қамдаймыз.
Қымыз құйып қонаққа,
Әңгімесін тыңдаймыз.

**Кейбір балалар қонағын
дұрыс күте алмайды.
Мысалы, былай да болады.**

Татпай қойды қонағым
Капустадан көкпеңбек –
Түйіп маған қабағын,
Қасқыр кетті өкпелеп.

Туған күн, Сегізінші наурыз немесе Жаңа жыл мерекелері жақындап қалды. Ол күнге сыйлық дайындау керек! Жақсы сыйлық ретінде әдемі кітап, “Конструктор”, кең тараған фильмі бар бейнежазбаны ұсынуға болады. Қыз балаға гүл тарту етсең ұтылмайсың. Алайда, ең жақсы сыйлық – өз қолыңмен жасаған бұйым болып есептеледі.

Мейірімді, сымбатты,
Қадірменді, қымбатты,
Ең жақын жан балаға
Кім десеңдер,
Ол – Ана.

Анамызды құшақтап,
Мейрамымен құттықтап,
Қуанышқа бөлейміз:
Өздеріміз жасаған
Сый-сауқатты береміз.

Сый-сияпатты алып тұрып, оны немқұрайдылықпен бір жаққа қоя салушы болма. Мәдениетті адамдар сөйтеді дегенге сенбе. Міндетті түрде орауын жазып көріп, мақтайтын бол. Егер саған гүл әкелсе, оны бірден су құйылған ыдысқа салып қой.

Құр бекерге қылтима,
Болмашыға бұртима.

Сыйлықты дұрыс таңдап алу үшін достарыңның нені ұнататынын, қандай нәрсеге әуес екенін білген жөн. Егер құрбың сурет түсірумен айналысса, оған фотоальбом немесе сәнді қорапшаға салынған сурет шығаратын қағаздан артық тарту жоқ.

Кейде мынадай да қызық болады.

Тікен-тікен кактусқа
Шар сыйлап бір шатысқан
Жаңғалақтар жақында
Бүлдіргені хақында:

Туылған күні Тышқанға
Қақпан тарту етіпті.
Ол зәресі ұшқаннан
Дереу қашып кетіпті.

Жөн мұны білгенің –
Сыйлық деп бермегін:
Күшікке – инені,
Түйеге – түймені,
Аюға – оймақты,
Шортанға – қармақты.

МЕКТЕПТЕ

Сабаққа кешігіп келу ұят-ақ.
Кешіксе Есен сабаққа,
Сансыз сылтау келтірер:
Бірде бұрып су баққа,
Бірде “адасып кеттім” – деп.

Барлық тапсырманы орындап, сабақтан қалмауға тырыс.

Бала атанба мазасыз,
Сабақта отыр алаңсыз.

Мұғалімді тыңдағын,
Бейбастақтық қылмағын.

Көңілге ерте сен тоқы,
Ең кішкентай оқушым:
“Оқы, оқы және оқы!”
Оқу – байлық, бақ, күшің!

**Аға – еңбекпен көркем,
Бала – біліммен көркем,**

Кеше түспей есектен,
Сайран құрған кешкілік,
Әрең тұрған төсектен
Есен бүгін есептен
“Ерттеп” алды “екілік”.

Кітап – алтын қазына.

Кел, балалар келіңдер,
Қызық кітап көріңдер.
Қане, қарап шығыңдар,
Сурет сырын ұғыңдар.
Білім бар да, оқу бар,
Оқығанды тоқыңдар!
Бәріміз де тілашар
Кітап аты – “Әліппе”.
Оқып біздер “Әліппе”
Үйренеміз әріптер.

КӨРГЕНДІ КӨШЕДЕ

**Егер сен көшеге қыдыруға
шыға қалсаң, ешкімге соқтықпай
өз бетіңмен жәймен жүргей, сонда
саған ешкім де тиіспейді.**

“Тарс” еткен есіктен,
“Ап!” – деген күшіктен,
“Қаңқ” еткен қаздардан,
“Қарқ!” – деген қарғадан
Ол қорқып қашады,
Бір көше асады.
Қалай дос болғанбыз?! –
“Сужүрек” – ол нағыз.

Ал мына балақай
Болса да кішкентай:
Құстардан ықпайды,
Қаймығып, бұқпайды.
“Батырды” ондай біз
Қашанда қолдаймыз.

**Көшеде де тазалықты үйіндегідей сақта.
Жасама жат қылықты, былғама су, құдықты.**

Ісі түлкі оқыс-ты:

Шашты жолға қоқысты –
Салақтықты даттаймыз,
Тазалықты сақтаймыз.

**Әлденеге ренжіп, көңіл-күйің болмай
тұрса да, оны өзгелерге әйгілеп,
дабыра қылу – жараспайтын қылық.
“Қырсық” баланы жұрт жақсы көрмейді.**

“Бармаймын да бармаймын,
Апармай-ақ қойшы, аға!” –
Деп жылады Балайым
Барарда алғаш бақшаға.

Бірақ келіп көргенде,
Өзіндей көп бөбекті,
Шыдай алмай жүргендей,
Ойнап бірге ол кетті.

**Көшеге шыққанда күшігінді тосын жағдайлардан – үлкен иттерден,
машинадан қорғай жүр. “Ит – жеті қазынаның бірі”, – дейді халқымыз.**

Ит – серік қашан да
Малшыға, шопанға.

Бүгін де ермек табылды
Тентек сары “пысыққа”:
Дүрліктірді ол ауылды,
Итін қосып мысыққа.

Көшеде келе жатып біреудің алдына түскің келсе,
оны сыпайы түрде, ешкімді қағып-соқпай, іске асыр.
Алдыңғы адамды сол жағынан айналып өткен дұрыс.
Егер абайламай әлдекімді қағып кетсең – кешірім сұра.
Кеспе жолын үлкеннің, шыдамсыздық үлкен – мін.

Әлденеге асыққан
Жүгіргенде Асылхан,
Қағып кетті бір қартты,
Жұртты өзіне қаратты. “
Киіп-жарып зырлауын,
Өгіз бе еді мынауың!” –
Ел не дерін білді енді:
– Мүйізтұмсық – бұл! – деді.

Әдепті қауым ортасында қатты сіңбіру,
мұрынды шұқу және түкіру ұят болады.
Жануарларға тән нәрсе адамдарға жараспайды.
Ол үшін қолорамал бар емес пе?

Қарамастан маңына,
Түкіреді оңына,
Түкіреді солына –
Сонда мынау Бектен де
Түйе болып кеткен бе?!

АЛТЫН АҚЫЛ

Көшеде де, аулада да қатты айқайлауға болмайды.
Итерісіп-қағысып, төбелесіп жүретін жан тәрбиелі
кісі деп саналмайды.

Артық қағаз, балмұздақ орауышы және әлдене
қабықтары мен қалдықтарын қоқыс салатын
жәшіктерге тастаған жөн.

Мәдениетті адам мұрнын шұқып, түкіре бермейді.

КӨШЕДЕН ӨТУ

Көшенің арғы бетіне өтерде өте сақ болған жөн. Көшеде жүру тәртібін сақтамау деген де тәрбиесіздік белгісі болып табылады. Сен өзіңе ғана қауіп келтіріп қоймайсың, сонымен бірге басқаларға да кедергі келтіресің – көшеде жүру тәртібін бұзасың. Көшені кесіп өтер әрбір тұста – бағдаршам тұр. Енді сонымен танысайық.

Машинаның бәрі
Жаяулар да әрі:
Жасы, мейлі, кәрі –
Қызыл, жасыл, сары –
Үш көзі бар шамды –
Жанып, сөніп тұрар
Бағдаршамды аңдып,
Бұйрығын тез ұғар.

Қозғалысы көп көше қиылыстарында күзет атқарушы полицейскийді жиі көресің. Ол көше тәртібін бақылап, бағдар беріп тұрады. Оны барлық машиналар тыңдайды.

Бүгін де, кеше де
Дәл біздің көшеде
Көрдік бір ағаның,
Жүрісті реттеп,
Тұрғанын күзетте.
Таяғын: “Жүр! Кідір!” –
Деп нұсқап, сермейді,
Машина бірде-бір
Оныңсыз жүрмейді.

Бағдаршамның әр түсінің өзіндік қызметі бар.

Сақта көше тәртібін,
Бағдаршамның ал тілін.

Біліп алдым мен де:
Жасыл жанса,
Демде
Алға кетем ілезде.

Сары жанса,
Сабыр
Сақтай тұрам әзір.

Жанса қызыл шоқтай,
Қаламын кілт тоқтай.

*Кейде біз көшеде жүру
тәртібін бұзып, өкінішті
жағдайларға тап боламыз.
Сондай оқиғаның бірі мына
өлеңде баяндалған.
Оқып көріңдер.*

“Тентек сары” Тұрабай
Басылмаған желігі,
Алып шықты сұрамай,
Ағасының велигін.
Тас көшеге түсті де,
Болғанымен жас әлі,
Велосипед үстінде
Түрлі “фокус” жасады.

Олай-былай великпен
Ойқастады, аптықты.
“Тентек сары” желіккен
Ұмытты әбден сақтықты.
Қоя беріп рульді,
Қолын салды қалтаға.
Естіп сол кез гүрілді,
Айқай салды жұрт оған:

– Әй, балақай, кет жолдан!
– Машина, әне, кеп қалды!
– Қағады енді!
– Бол, жылдам!.. –
Бірақ “батыр”
кеш қалды.
Енді не амал қалады? –
Сасқалақтап Тұрабай,
Ойға барып құлады,
Велигін жөн бұра алмай...

Сөзге құлақ аспаған:
“Чемпионмын, – деп, – күшті!”
Желікпеміз мастанған
Емханаға кеп түсті.

Көріп жүрміз күнбе-күн,
Мысалдар да бар дайын:
Сақтанбаса кімде-кім,
Жазым болар әрдайым!

АЛТЫН АҚЫЛ

Әрқашанда абай бол!

Қызыл жарық: “Тоқта!”

Сары жарық: “Кідір!”

Жасыл жарық: “Алға бас!”

Жолды үлкендермен бірге кесіп өткен дұрыс.

Жолды ешқашанда жүгіріп өтпе.

Өзің танымайтын, білмейтін жандардың
машинасына отырма.

КӨЛІКТЕ

Автокөлік ыңғайлы – автобусқа мінемін,
Онда қалай отырып-тұру мәнін білемін:
Кимелемей, итермей, алға қарай өтемін,
Билет алып, жайғасып, аялдамамды күтемін.
Әдептілік әлібін әр кез сақтап жүремін, –
Егер кірсе қарт адам, тұрып, орын беремін.

АЛТЫН АҚЫЛ

Автобуста итеріп-кимелеме.

Айыппұл төлемес үшін билет ал.

*Автобусқа, трамвайға, троллейбусқа, метроға
балмұздақпен кіруші болма.*

Айқайлап қатты сөйлеме.

Үлкен кісілерге орын ұсын.

ТЕЛЕФОН

Телефон – тамаша дүние! Ол бізге келгелі 100 жылдан ғана уақыт асты, бірақ онсыз қазір күніміз жоқ. Телефонмен сөйлесудің де өзіндік тәртіп-ережесі бар. Бас-аяғы жоқ бос сөзді соза берген дұрыс емес. Мүмкін, сол уақытта әлдебір маңызды шаруамен әлдекім саған телефон шала алмай тұрған шығар. Соны да естен шығарма.

Телефонмен сұхбатты былай бастаған жөн: “Алло! Сәлеметсіз бе? Маған Майраны шақырып жіберіңізші”.

Ертелі-кеш, түс, мейлі,
Өзінше үлкен іс дейді –
Қашан көрсең, Мылжыңгүл
Телефоннан түспейді.

АЛТЫН АҚЫЛ

Таң атпай немесе түнге қарай, ерекше бір жағдай болмаса, телефон шалған дұрыс емес.

Егер сен нөмірді дұрыс термесең, кешірім сұра.

Сұхбатты бірінші болып, телефон шалған адам аяқтауға тиіс.

20 минуттан артық сөйлескен жөн емес: бәлкім әлдекімге тығыз шаруамен телефон соғу керек шығар.

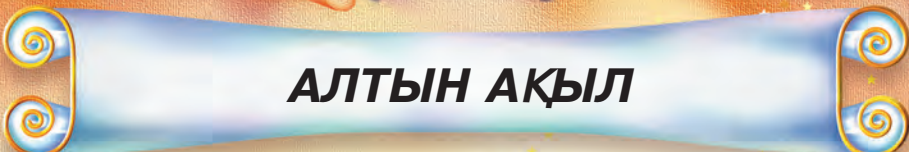

ХАТТАР

Бұдан көп жылдар бұрын достармен, ағайын-туыстармен хабар-ошар алысып тұратын жалғыз тәсіл – хаттар болатын. Қазір бізде телефон, телеграф, факс және интернет бар. Дегенмен де жақын адамдарымыз үшін толыққанды хат алудың орны бөлек.

Қолға қалам алады,
Халима хат жазады.
Достарына, танысқа,
Алыстағы туысқа.
“Туған күнмен!”
“Наурызбен!” –
“Мерекемен құттықтап,
Салады көп ашық хат.
Халел де одан қалмайды,
Хамитке хат арнайды.
Хоккей добы керек!”, – деп,
Хабарлайды хал-жайды.

АЛТЫН АҚЫЛ

Туыстарың мен достарыңды туған күнімен, Жаңа жылымен және басқа мерекелермен құттықтауды ұмытпа.

Егер туыстарың мен достарың басқа елді-мекенде тұрса, оларға хат жазып, жаңалықтарыңды толық жеткіз.

Өзіңе жолданған хаттарға міндетті түрде жауап жазу керек.

КИНО, ТЕАТР...

Концертке, театр қойылымына немесе киноға барып, тамашалау – әрқашан да мереке. Сондай бір әсерге мына балақайлар да бөленгендей.

Келген кеше ауылдан
Айттым досқа Бауыржан:
Асықпа сен, тұра тұр,
Бұның аты – театр.
Тәртібіне көшеміз:
Сырт киімді шешеміз.
Оған нөмір аламыз,
Сонсоң залға барамыз...
Ойын көрдік қызықты:
Жөнге салған бұзықты
Есте қалды қыз мықты.
Театр сырын біз ұқтық,
Өртістерге қызықтық.
Ойындарын бағалай,
Қолды соқтық аямай!

АЛТЫН АҚЫЛ

Спектакль немесе фильм басталып қойғанда келу өте орынсыз.

Театр мен мұражайда чипсті қытырлатып және шоколад шайнап, сондай-ақ, шырын су ішіп отыру – ұят қылық.

Егер сен алған әсеріңмен бөліскің келсе, мұражайда сыбырлап қана, ал театрда тек үзіліс кезінде сөйлес.

Үзілісте буфетке қарай жүгірме, үйде де тамақ бар ғой, солай емес пе?

Ойыннан соң киім ілгішке баруға асықпа, актерлерге қол соғып, қошемет көрсеткен жөн.

Білгін бұны балалар:
Сусыз – құрғақ далалар,
Сусыз – қараң қалалар.
Ескертемін бар ұлға,
Ескертемін бар қызға:
Суды босқа ағызба!

**Егер ата-аналарың аз ғана уақытқа бір жаққа кетіп,
сен үйде жалғыз қалсаң, бөтен адамға есік ашушы болма.
“Сақтықта қорлық жоқ.”**

Қақты біреу есікті.
Сақтығын-ай, Несіптің:
Қорықпады, саспады,
Шыны көзден қарады,
Көріп бөтен адамды,
Ол есікті ашпады.

**Электр құралдары – өте күрделі тетіктер.
Оларды пайдалану үшін тиісті ережелерін білу керек.
Үтіктер мен кофе қайнатқыштар –
балалар ойыншығы емес.**

Келеді әркез сендіргім –
Қауіпсіздік керек бұл:
Шығарда үйден сендіргін
Құралдарын электр.

**Баспалдақта алысып-жұлысу және оның қанатымен сырғанау
әдептілік емес әрі аса қауіпті.**

Баспалдақта далақтап,
Ұшып-қонған Қалтақбай
Сырғанап кеп, қанаттан
Ұшып түсті қалпақтай.

**Кейбір ұлдар мен қыз балалар лифтіні ойын орны деп санайды.
Олар лифтімен ерсілі-қарсылы жүріп, барлық түймешіктерді басып, қыдыруға әуес.
Енді біреулер лифтіні қоқыс жәшігі ретінде пайдаланады.
Осы дұрыс па?**

Білген бала лифтіге
Бөтен жанмен кірмейді,
Түкірмейді лифтіде,
Ластап оны жүрмейді.

Қымбат мүлік-дүниені
Бүлдірмегін, сызғылап.
Басып қажет түймені,
Үйіңе жет “зымырап”.

Қауіпсіз деп ойлама,
Отпен оқыс ойнама.
Сумен ойнама батарсың,
Отпен ойнама, жанарсың.
Сіріңкемен ойнаса,
Қай бала да опынар.
От жағуын қоймаса,
Жалын шарпып, от шығар.

АЛТЫН АҚЫЛ

Сіріңке – балалар ойыншығы емес.

**Егер сен алау жаққың келген болса,
үлкен кісілерден көмек сұра.**

Егер от қаулап кетсе, оны су құйып сөндір.

**Отқа ешқашан да газ баллондарын, целофан
қалталарын және резеңке тастаушы болма.**

**Қауіпті жағдайда өрт сөндірушілерді шақыр.
Телефон нөмірі – 01.**

**Достармен бірге велосипед, ролик тепкен өте көңілді.
Ол үшін асфальт төселген тегіс, шағын жолды таңдап
алу керек, жарақат алмау үшін тізе мен шынтаққа
арналған орауышты таңып алған жөн.**

“Қой!” – дегенге көнбеген:
– Чемпионмын – мен!

– деген

Бөсер баспен құлады,
Көздің жасын бұлады.

АЛТЫН АҚЫЛ

**Тосын жағдайда қалмас үшін шұңқырлар мен
ойықтарды айналып өт.**

**Танымайтын адамдарға қонаққа барма, олармен
бірге машинаға отырма.**

Үй шатырына шықпа, ұраларға түспе.

Сіріңкемен және шыны сынықтарымен ойнама.

Баспа жобасының жетекшісі **Элеонора Баталова**

Ермек Өтетілеуұлы

ӘДЕПТІЛІК-ӘДЕМІЛІК

Кіші мектеп жасындағы балаларға арналған (7–10 жас)

Редакторы *А. Сужикова*
Суретшісі *М. Губская*
Компьютерде қалыптаған *С. Макаренко*

Басуға 01.02.2017 ж. қол қойылды.
Пішімі 70x100 ½.

Есептік баспа табағы 14,94,5. Шартты баспа табағы 9,03.
Офсеттік басылым. Өріп түрі «Arial».
Қосымша таралымы 5000 дана. Тапсырыс № 53.

Сапасы жөнінде мына мекемеге хабарласыңыз:
Қазақстан Республикасы,
«Алматыкітап баспасы» ЖШС,
050012, Алматы қаласы, Жамбыл көшесі, 111-үй,
тел. (727) 250 29 58, факс: (727) 292 81 10.
e-mail: info@almatykitap.kz

**Кітаптарды «Алматыкітап баспасы» ЖШС-ның
кітап дүкендерінен сатып алуға болады.**

Нұр-Сұлтан қаласы: Иманов көшесі, 10, тел.: (7172) 53 70 84, 27 29 54;
Б. Момышұлы даңғылы, 14, тел.: (7172) 42 42 32, 57 63 92;
Жеңіс даңғылы, 67, тел.: (7172) 29 93 81; 29 02 12.
Алматы қаласы: Абай даңғылы, 35/37, тел.: (727) 267 13 95, 267 14 86;
Гоголь көшесі, 108, тел.: (727) 279 29 13, 279 27 86;
Қабанбай батыр көшесі, 109, тел.: (727) 267 54 64, 272 05 66;
Жандосов көшесі, 57, тел.: (727) 303 72 33, 374 98 59;
Майлин көшесі, 224 «А», тел. (727) 386 15 19;
Төле би көшесі, 40/1, тел.: (727) 273 51 38, 224 39 37.

Интернет-дүкен: www.flip.kz
Сауда бөлімі, тел.: (727) 292 92 23, 292 57 20.
e-mail: sale1@almatykitap.kz

Кітаптар мен басылымдар туралы мағлұматтарды
www.almatykitap.kz сайты арқылы білуге болады.

Сапа және қауіпсіздік стандарттарына сай.
Сертификатталған. Сақтау мерзімі шектелмеген.

Руководитель издательского проекта **Элеонора Баталова**

Ермек Өтетілеуұлы

ХОРОШИЕ МАНЕРЫ

Для детей младшего школьного возраста (7–10 лет)

Редактор *А. Сужикова*
Художник *М. Губская*
Компьютерная верстка *С. Макаренко*

Подписано в печать 01.02.2017 г.
Формат 70x100 ½.
Уч.-изд.л. 14,94. Усл.печ.л. 9,03.
Печать офсетная. Гарнитура «Arial».
Доп. тираж 5000 экз. Заказ № 53.

С претензиями по качеству обращаться:
Республика Казахстан,
ТОО «Алматыкітап баспасы»,
050012, г. Алматы, ул. Жамбыла, 111,
тел. (727) 250 29 58; факс: (727) 292 81 10.
e-mail: info@almatykitap.kz

**Приобрести книги можно в книжных магазинах
ТОО «Алматыкітап баспасы»**

г. Нур-Сұлтан: ул. Иманова, 10, тел.: (7172) 53 70 84, 27 29 54;
пр. Б. Момышұлы, 14, тел.: (7172) 42 42 32, 57 63 92;
пр. Жеңіс, 67, тел.: (7172) 29 93 81; 29 02 12.
г. Алматы: пр. Абая, 35/37, тел.: (727) 267 13 95, 267 14 86;
ул. Гоголя, 108, тел.: (727) 279 29 13, 279 27 86;
ул. Кабанбай батыра, 109, тел.: (727) 267 54 64, 272 05 66;
ул. Жандосова, 57, тел.: (727) 303 72 33, 374 98 59;
ул. Майлина, 224 «А», тел. (727) 386 15 19;
ул. Төле би, 40/1, тел.: (727) 273 51 38, 224 39 37.

Интернет-магазин www.flip.kz
Коммерческий отдел, тел.: (727) 292 92 23, 292 57 20.
e-mail: sale1@almatykitap.kz

Об имеющихся книгах и новинках
вы можете узнать на сайте www.almatykitap.kz

Соответствует всем стандартам качества и безопасности.
Сертифицирована. Срок годности не ограничен.

Түркияда басылды / Отпечатано в Турции
PELIKAN BASIM MATBAA VE AMBALAJ SANAYİ TİCARET LİMİTED ŞİRKETİ
KAYABAŞI MAH., ULUBATLI HASAN CAD. No2 H/19, BAŞAKŞEHİR, İSTANBUL, TURKEY

Құқық иесінің алдын ала қағаз жүзінде берген рұқсаты болмаса, ақпараттық-іздістіру жүйесінде жатқан немесе электрондық, механикалық, фотокошірмелік жүйелерге берілген бұл басылымның бірде-бір бөлімін қандай тәсілмен болса да репродукциялауға (көшіріп пайдалануға) болмайды.

Никакая часть данной публикации не может быть репродуцирована, сохранена в информационно-поисковой системе или передана любым электронным, механическим, фотокопировальным или другим способом без предварительного получения письменного разрешения владельца авторских прав.

